

MUSUL MESELESİ SÜRECİNDE MİLASLI GAD FRANKO VE ÇALIŞMALARI*

MILASLI GAD FRANKO IN THE PROCESS OF MOSUL QUESTION AND HIS STUDIES

Tahir KODAL**

Geliş Tarihi/Received:02.12.2019

Kabul Tarihi/Accepted:24.12.2019

KODAL, Tahir, (2020), "Musul Meselesi Sürecinde Milaslı Gad Franko ve Çalışmaları", Belgi Dergisi, C.2, S.19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2020/1, ss. 1806-1828.

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'nin en ünlü hukukçularından biri olan Milaslı Gad Franko'nun Musul meselesi sürecindeki tutumu ve bu konuya ilişkin yapmış olduğu çalışmalar konu edilmiştir. Özellikle, Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm'a gitmesi öncesinde ve sonrasında Türkiye'nin lehine yapmış olduğu ve pek bilinmeyen çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bu nedenle, çalışmanın giriş kısmında, Cemiyet-i Akvâm'a gitmesine kadar Musul meselesinden kısaca söz edilmiştir. Ayrıca, bu kısımda Milaslı Gad Franko hakkında çok kısa biyografik bilgi verilmiştir. Çalışmanın asıl kısmının ilk bölümünde; Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm'a gitmesi, Türkiye'nin bu gelişme karşısında yapmış olduğu çalışmalar, Türkiye'nin bu konuda uluslararası hukuku devreye sokması, uzman görüşlerine başvurması hem arşiv belgeleri, hem de dönemin basını kullanılarak ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümde ise; Musul meselesinde Türkiye'nin görüşlerine başvurduğu, danışman olarak görevlendirdiği Milaslı Gad Franko'nun bu konuda yapmış olduğu çalışmalara yer verilmiştir. Bu bağlamda; Milaslı Gad Franko'nun Fransa ve İsviçre'de yapmış olduğu "tetkikât" ve Türk heyetine vermiş olduğu "tenbihât" hakkında belgeler ışığında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, Musul meselesi sürecinde Türkiye'nin lehine önemli çalışmalarda bulunan, görüşler ortaya koyan Milaslı Gad Franko'nun yapmış olduğu çalışmalar değerlendirilmiş, yorumlar yapılmış, bir takım sonuçlara varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Musul Meselesi, Cemiyet-i Akvam, Milas, Avukat, Gad Franko.*

Abstract

In this study, the attitude of Milaslı Gad Franco, who was one of the most famous lawyers in Turkey, in Mosul process and his works were done on this issue has been subject. Particularly, Mosul before going to the League of Nations and later unknown works that has been done in favor of Turkey were focused on. Therefore, in the introduction of the study, the history of Mosul until its arrival to the League of Nations was briefly mentioned. In addition, very short biographical information was provided about Milaslı Gad Franko. In the first part of the main part of the study; Mosul question was gone to the League of Nations, studies that Turkey was made in the face of these developments, Turkey's put in international law on this question, was applied to expert opinions were revealed to use both archival documents and the press of the period. In the second part of the study, Milaslı Gad Franko's, who was referred to Turkey's opinion in Mosul question and was commissioned as a consultant works were given. In this context, Milaslı Gad Franko's was done "researches" in the

* Bu çalışma, Türk Tarih Kurumu ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi işbirliği ile 11-14 Haziran 2019 tarihleri arasında Samsun'da düzenlenen "100. Yılında 19 Mayıs ve Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan, ancak basımı yapılmayan bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

** Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğit. ABD/DENİZLİ tkodal46@gmail.com, (orcid: 0000-0003-0383-1195)

France and Switzerland and the “advices” was given Turkish delegation were demonstrated in the light of documents. In the conclusion of the study, Milaslı Gad Franko’s studies on the question of Mosul was evaluated. In addition, various comments were made, a number of conclusions were reached.

Keywords: *Mosul Question, The League of Nations, Milas, Lawyer, Gad Franko.*

A- GİRİŞ

1- Lozan Konferansı’na Kadar Musul Meselesi

Mısır ve Suriye’de, Abbasi halifesine bağlı olarak kurulan ilk Türk devletinin kurucusu Ahmet b. Tulun’un, 884 yılındaki Suriye seferi sırasında Musul bu devletin hâkimiyeti altına alınmıştır.¹ Bu şekilde başlayan Musul ve çevresindeki Türk hakimiyeti bölgedeki varlığını göçler yoluyla giderek artırmış, 1050 yılına gelindiğinde Musul ve çevresindeki durum, Oğuz Türkleri lehine değişmiş, 1057 yılında Musul Emiri Kureyş (Karvaş) Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey adına hutbe okutarak, bir yandan kendi hâkimiyetini sağlamlaştırmış, diğer yandan da Musul’daki Türk hâkimiyetini de başlatmıştır.²

Musul ve çevresindeki Türk hakimiyeti zaman zaman kesintiye uğramış, ancak Türkler bölgede varlıklarını devam ettirmişler, bu durum Osmanlı Devleti’nin Musul’u yönetimi altına almasına kadar devam etmiştir. Musul, Yavuz Sultan Selim’in doğu ve güneydoğu politikası sonrasında, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Yavuz Sultan Selim, Safevileri Çaldıran Şavaşı’nda 1514 yılında yendikten sonra, Ferhad Paşa’yı bölgenin fethi için görevlendirmiştir. Ferhat Paşa da 1516 yılındaki Koçhisar savaşıdan sonra, Mardin’den başlayarak Musul, Kerkük, Erbil ve Elcezire bölgesini bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine dâhil etmiştir.³

Mezopotamya ile ilgilenmeye başlayan emperyalist güçlerin Musul’u gündemlerine almaları ilk başta ilmi ve dinî sebeplerle olmuştur. Eski Mitanni ve Asur medeniyetlerinin izlerini sürmek amacıyla, Musul ve çevresinde girilen arkeolojik kazı ve incelemeler sonrasında elde edilen bulguları, başta İngiltere ve Amerika’ya götürerek, oralardaki müzelerde sergileme faaliyetleri, Musul şehri üzerindeki dikkatleri artırmıştır.⁴ Ayrıca, Musul’un Orta Doğu Hıristiyanlığının merkezlerinden biri olması ve belli miktarda Hıristiyanın burada yaşaması, Hıristiyan Avrupa’nın bu şehir üzerine eğilmesi için yeterli olmuştur. Ayrıca, Musul ve çevresindeki petrol, bu tarihlerde dünya politikasına yeni ve stratejik bir hammadde olarak girmiştir. Bu yüzden, dünyanın önemli petrol yataklarından biri olan Osmanlı Devleti’nin Musul Vilayeti, sanayileşmiş, petrol ihtiyacı olan devletlerin dikkatini çekmiş, bu alandaki şirketlerin mücadele alanı haline gelmiş, uluslararası ilişkilerin gündemine gelmiştir.

I. Dünya Savaşı’nın başlamasından Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasına kadar geçen süre içerisinde, Musul ve çevresinde petrol araştırmaları askıya alınmıştır. Ancak, petrol bölgeleri ile ilgili gizli antlaşmalar yapılmıştır. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti’nin Orta Doğu topraklarını paylaştıkları, dolayısıyla da Musul’un geleceği ile ilgili olan gizli

1 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (T.C.B.D.A.G.M.), *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara 1993, s.17.

2 Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s.54-56.; T.C.B.D.A.G.M., a.g.e., s.17.

3 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:II, Ankara 1988, s.350-352.; Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul 1998, s.32.

4 Richard Coke, *The Heart of the Middle East*, London 1925, s.124-125.; İsmet Parmaksızoğlu, “Musul”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt:24, İstanbul 1976, s.508.

antlaşma Sykes-Picot-Sazanov Antlaşması'dır. Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarını paylaşmak üzere, İngiltere ve Fransa arasında Londra'da başlayan görüşmelere daha sonra Rusya da katılmıştır. Toplantıya, İngiltere adına Savaş Bakanlığı danışmanlarından Sir Mark Sykes ve Fransa adına Charles François Georges-Picot katılmıştır. 3 Ocak 1916'da imzalanan ve tarihe müzâkereye katılanların adı ile anılan bu antlaşmaya göre; İngiltere Mezopotamya'yı yani Filistin ve İran arasındaki bölgeyi alırken, Fransa, Suriye ve Musul dâhil olmak üzere Kuzey Irak'ı elde etmiştir. Daha sonra Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov da bu paylaşımı kabul etmiştir.⁵

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın ardından 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak durumunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul, Türk ordularının kontrolü altındaydı. Ancak, İngilizler, mütareke şartlarına uymayarak ve uluslararası hukuku hiçe sayarak, sahip olduğu enerji kaynağı, yani petrolü nedeniyle, Fransızlara vermiş olduğu sözü de unutarak, 3 Kasım 1918'de Musul'u kendileri "işgal" etmişlerdir.⁶ Ancak, İngilizler burada halkın büyük tepkisiyle karşılaşmıştır. Bölgedeki Kürt aşiretler ile Kerkük ve Süleymaniye'deki Türk halkı İngilizlere karşı harekete geçmiş, Millî Mücadele'ye destek vermiştir.

Musul, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Türklerin yönetiminde olduğu için, kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin "bağımsızlık bildirgesi" durumunda olan Misâk-ı Millî (Millî And) sınırları içerisinde ve bunun böyle olduğunu Mustafa Kemal Atatürk, TBMM'nin açılışının ikinci gününde yaptığı konuşmada ortaya koymuştur.⁷ Mustafa Kemal Atatürk'ün Musul'u Misâk-ı Millî sınırları içerisinde ilan ettiği bu günlerde, İtilaf Devletlerinin ve diğerlerinin Türklere kabul ettirecekleri antlaşmanın veya imha planının hazırlandığı San-Remo Konferansı'nda Fransa, kıta Avrupası'nda ve Orta Doğu'da kendisini desteklemesine karşılık olarak, Musul'u İngiltere'ye bırakmıştır. Bu durumda, Fransa, ham petrol üretiminin %25'ini alacak, İngiltere, İran ve Musul petrollerinin bir boru hattıyla Akdeniz'e ulaşmasını sağlayacaktı.⁸

Millî Mücadele sırasında Musul ile istenildiği gibi ilgilenilememiştir. Ancak, El-Cezire Cephesi Komutanlığı tarafından yönetilen birlikler, Musul'da çeşitli tarihlerde İngilizler ile çatışmalara girmişlerdir. Özellikle Milis Yarbayı Şefik (Özdemir) Bey, bölgedeki aşiretlerin desteğini alarak İngiliz kuvvetlerine karşı önemli başarılar elde etmiştir. Bölgede elde edilen başarılar üzerine, Genel Kurmay Başkanlığı Lozan Barış Konferansı'nın öncesinde Musul'u işgalden kurtarma çalışması yapmıştır.⁹ Türkiye açısından Musul^{10*}, Misâk-ı Millî sınırları içinde ve "ayrılmaz bir parçası" olduğundan alınması gereken bir yer olduğu için, İngiltere de zengin petrolleri ve Hindistan yolunun güvenliği nedeniyle elde etmek istemekteydi. Bu yüzden, Musul Meselesi Lozan Barış Konferansı'nda üzerinde çok ciddi tartışmaların yaşandığı bir mesele haline gelmiştir.

5 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı Devletinin Paylaşılması*, Ankara 1983, s.12.; Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923*, New York 1966, s.155-156.; Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara 1982, s.102..

6 T.C.B.D.A.G.M, a.g.e, s.35-36.

7 Nejat Göyünç, "Musul, Misâk-ı Millîye Dahil midir, Değil midir", *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Ankara 1998, s.47-50.

8 Kemal Melek, İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu, İstanbul 1983, s.24.

9 Kâmuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Ankara 1986, s.391.

10 * Musul olarak ifade edilen yer Musul Vilâyeti'dir. Musul Vilâyeti, Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancakları'ndan oluşmaktaydı. Bu nedenle, Türkiye, Musul Misâk-ı Millî sınırları içerisinde olduğu için bu yerlerin hepsini almak istemiştir.

2- Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Hukuk Bilgini: Milaslı Gad Franko

Milaslı Gad Franko, Çumla ve Çanakkale Yahudi Cemaatlerinin Hahambaşısı Haim Franko'nun en büyük oğlu olarak 1880(H. 1297)'de Milas'ta dünyaya gelmiştir. Genellikle Rodos, Aydın, İzmir ve çevre adalardan gelen Milaslı Yahudilerin içinde yaşayan Gad Franko, ilköğrenimini Rodos Mekteb-i İdadisinde görmüş, 1895'te buradan mezun olduktan sonra, yeniden Milas'a dönmüştür.¹¹ Belli bir süre Milas'taki Musevi Mektebi'ni yönetmiştir. Gad Franko, Milas'ta yaşadığı yıllarda Milas Yahudi Cemaati'nin idaresini üstlenecek olan Juven Union'un kurucuları arasında yer almış, 1900-1901 yıllarında Milas'taki Hamidiye Musevi Mektebi'nde Türkçe ve Fransızca öğretmenliği yapmış, İzmir'de yayınlanan Hizmet ve Ahenk Gazetelerine zaman zaman yazılar göndermiştir.¹² Milaslı Gad Franko'nun bir yandan da özel hayatında değişiklik yaşanmış, Osmanlı Devleti'nde Yahudi basının önde gelen gazetelerinden biri olan El Tiempo'nun sahibi ve başyazarı David Fresco'nun kızı Elise ile evlenmiş, bu evlilikten iki kız ve bir erkek çocuk sahibi olmuştur.¹³

Milaslı Gad Franko bu yıllardan itibaren yazmış olduğu yazılarda; Osmanlı Devleti ve Türkler, Yahudileri İspanya'daki insanlık dışı uygulamalardan kurtarıp getirdiği, Yahudilere kucak açtığı için, Osmanlı Devleti'nin varlığının devamını, Osmanlı'nın birliğini, Türklerin devlet-toplum yapısındaki etkinliğini, Yahudilerin Osmanlı Türkçesini veya Türkçeyi öğrenmesini ve içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesini savunmuştur. Bu ana fikir etrafında dile getirmiş olduğu fikirler, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, özellikle II. Abdülhamid zamanında bir bilgilendirme hareketi olarak başlayan Türkçülük hareketinde İzmir'de önemli bir yer edinmiş ve Hizmet Gazetesi'nde yöneticilik, yazarlık yapan Tevfik Nevzad (Çağdaş) ve Necip Türkçü gibi kişilerin dikkatini çekmiştir.

Bu süreçte adı geçen gazetelere yazmış olduğu yazılarla İzmir, Türkçülük hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile başlayan iyi ilişkiler, idealler ve eğitim-öğretimde uzmanlaşma isteği gibi nedenlerle, O'nun İzmir'e gitmesi gündeme gelmiştir. Bu sebeplerle Gad Franko 1902 yılına gelindiğinde İzmir'e taşınmıştır. Bir anlamda basın-yayın hayatıyla ilgilendiği ve gazetelere yazılar yazdığı için, İzmir'de basın-yayın hayatıyla doğrudan uğraşmaya karar vermiş, kuzeni Hizkia Franko ile birlikte İzmir'de bir matbaa kurmak için çalışmalarına başlamıştır. Bu bağlamda gerekli izin alınması için başvuruda bulunmuş, kuzeniyle birlikte yeni bir matbaanın kuruluş izni verilmiştir.¹⁴ İzmirli Yahudi Polis Komiseri Rafael Çikurel'in de ortak olduğu "Çikurel, Franko ve Şürekası Matbaası" yapılan ihbarlar nedeniyle zaman zaman takibe alınmış, Gad Franko'nun İttihatçılara vermiş olduğu destek, II. Abdülhamid'in yönetimini eleştirdiği mektupların ele geçmesi gibi nedenlerle, bir süre Mısır'a gitmek durumunda kalmıştır.¹⁵

Mısır dönüşünde, ortağı Çikurel'in ayrılmasına karşın, Milaslı Gad Franko bir taraftan matbaacılık faaliyetlerine devam ederken, diğer taraftan da çeşitli gazetelerin basın yayın hayatına katılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda; İzmir'de ticaret ve sanayi haberlerini yayınlamak üzere, Musevice yayın yapacak olan Lanour Gazetesi'ni kurmuştur. Yine aynı şekilde, kuzeni Hizkia ile birlikte Ladino dilinde yayın yapacak olan El Commercial Gazetesi'ni kurmuş, bu gazetenin başyazarlığını yapmıştır.¹⁶ Ayrıca, Franko, bazı gazeteleri de kiralama yoluna gitmiş, bu bağlamda El Nouvellista Gazetesi'ni kiralamış, basın-yayın

11 Rifat N. Bali, *Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaslı Gad Franko*, İstanbul 2013, s.13.

12 Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1959)*, Ankara 2000, s.160.

13 Rifat N. Bali, a.g.e., s. 13.

14 Rifat N. Bali, a.g.e., s. 13-14.

15 Rifat N. Bali, a.g.e., s.16.

16 Rifat N. Bali, a.g.e., s.16.

faaliyetleriyle aktif bir şekilde ilgilenmiş, bunun için de zaman yazı yazmaması, bir takım sorunları dile getirmemesi konusunda tehditlere ve kısıtlamalara maruz kalmıştır.

Milaslı Gad Franko matbaacılık ve basın-yayın faaliyetleriyle uğraşırken, ilk başta kendi kendine hukuk alanında çalışmalar yapmaya başlamıştır. Gad Franko'nun hukuk alanıyla ilgilenmesinde yaşamış olduğu bir takım idarî ve hukukî sorunların, Türk halıları üreten dönemin ünlü şirketi Anglo-Eastern Company gibi, bazı şirketlerle işçiler ve çalışan kadınlar adına girişmiş olduğu hak mücadelelerinin etkisinin olduğu söylenebilir. Bu şekilde başlayan ve alaylı olarak devam eden hukuk alanına ilgi, kendisini hukuk eğitimi almaya itmiştir. Bunun üzerine, 7 Eylül 1909'da Mekteb-i Hukûk-ı Şahane'den almış olduğu "İkinci Dereceden Dava Vekili *Ruhsatnâmesi*" ile resmen hukukçu kimliğine kavuşmuştur.¹⁷ Bunun üzerine Gad Franko, İzmir'de Emin Zeki ile birlikte bir avukatlık bürosu açmış, dava vekilliğine yani avukatlığa başlamıştır.¹⁸ Bu süreçte, kişisel gelişimini sağlayacak İngilizceyi, İspanyolca'yı ve Rumca'yı da öğrenmiş, bu da ileride yapacağı çalışmalarda kendisine yararlar sağlamıştır.

Gad Franko, İzmir'de avukatlık görevini yürütürken, siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik ve basın-yayın alanlarında da çalışmalarına devam etmiştir. İzmir'de bulunduğu ve bu alanlarda çalışmalarda bulunduğu süreçte; Maarif Meclisi'ne üye seçilmiş, 1909'da Menteşe Sancağı Vilayet Meclisi Umumî Üyeliğine, yine aynı yıl Mekteb-i Sanayi Heyeti Üyeliğine, 1910 yılında İzmir'i temsilen Aydın Vilayet Meclisi Umumî Üyeliğine, Hilâl-i Ahmer İzmir Şubesi Üyeliğine, İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Şubesi Üyeliğine seçilmiştir. Bu bağlamda bu cemiyetlerin, kurumların çalışmalarına katılmış, katkı sunmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden ve İzmir Valisi olan Rahmi (Aslan) Bey ile iyi ilişkiler içerisinde olmuş, İzmir'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin açmış olduğu kulüplerde çeşitli konferanslar vermiştir.¹⁹

Milli Mücadele sırasında Gad Franko, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karşı çıkmış, Ahenk Gazetesi'nde bu durumu protesto eden vatansızların yazılarına yer vermiştir. Bu nedenle, İngilizlerin desteği ile Yunanlılar tarafından Atina'ya sürgün edilen Hazım Ferit gibi aydınların kurtarılması ve Türkiye'ye getirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. İzmir'in işgal edilmesi, yaşam ve çalışma şartlarının kötüleşmesi üzerine Gad Franko ailesiyle birlikte 1920 yılında İstanbul'a taşınmıştır. İstanbul'da yaşamaya başladıktan kısa bir süre sonra, rahatsızlığı nedeniyle Avrupa'ya gitmiş, belli bir süre burada kalmıştır. Buradan Türkiye'ye döndükten sonra, Gad Franko 20 Haziran 1922'de İstanbul Barosu'na kayıt yaptırmış, Galata, Karaköy Palas Han'da Avukatlık yapmaya başlamıştır.²⁰

İstanbul'da avukatlık yaptığı sırada Fransızcadan çeviriler yapmış, yine çeşitli yazılar yazmaya devam etmiştir. Ancak, Gad Franko hukuk eğitimine yurt dışında devam etmek, akademik çalışmalarda bulunmak için Fransa'ya gitmiştir. Fransa'da Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Doktora eğitimine başlamıştır. Bu sırada Anadolu'da I. Dünya Savaşı'nın galiplerine, onların iç ve dış işbirlikçilerine, destekçilerine karşı yürütülen Türk İstiklal Savaşı başarıya ulaşmış, batılı devletlerin "*Doğu Sorunu*" adı verdikleri sorunu çözmek ve barış antlaşması imzalamak için Lozan'da konferans düzenlenmiştir. Gad Franko, iyi derecede Fransızca bildiği için, Türkiye'yi Lozan'da temsil eden heyette resmen

17 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi-MF.MKT-1139-18-0-H.08.08.1327.

18 Rifat N. Bali, a.g.e., s.16-17.

19 Ö. Faruk Huyugüzel, a.g.e.161.

20 Rifat N. Bali, a.g.e., s.18.

yer almamasına karşın, İsviçre’de bulunmuş, danışmanlık hizmeti ile Türkiye’nin tezlerini savunmuş, İsmet Paşa’nın önemli destekçilerinden biri olmuştur.²¹

Milaslı Gad Franko, Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde hazırlamış olduğu “*Developpements Constitutionels en Turquie*” yani Türkiye’de Anayasal Gelişmeler adıyla 28 Mayıs 1925’te Doktora eğitimini tamamlamıştır. Bir anlamda akademik düzeyde hukukçu kimliğine kavuşmuştur. Paris ve Wiesbaden’de birkaç yıl yaşadıkdan sonra, 1928 yılında yeniden Türkiye’ye, İstanbul’a dönmüş, Osmanbey-Halaskargazi-Şişli Han’da kiralamış olduğu bir dairede avukatlık yapmaya devam etmiştir.²²

Bundan sonra da Gad Franko bir taraftan avukatlık yaparken, bir taraftan da basın-yayın faaliyetlerine devam etmiştir. Diğer avukatlardan farklı olarak, akademik bir üslupla hukuk alanında uzmanlık gerektiren medeni hukuk, “uluslararası hukuk” gibi konularda eserler meydana getirmiştir. Ayrıca, ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarında çeşitli kitaplar yayınlamış, 1926 yılında “*Hukukî Bilgiler Mecmuası (Dergisini)*”nı yayınlamıştır.²³ Türk milletine bağlı, idealleri olan, Yahudilerin Türkleşmesini savunan, Türkçe konuşmasını isteyen ve bu bağlamda yapılan kampanyalara destek veren, Siyonizme karşı çıkan, Türk Yahudi Cemaati içerisinde önemli bir yere sahip bir kişi olarak hayatını devam ettirmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan ekonomik ve malî sorunları çözmek, savaşa her an girecekmiş gibi askeri hazırlık yapmak, savaş sırasında ortaya çıkan karborsayı önlemek, aşırı derecede fiyat artırarak para kazananların paralarını vergilendirmek gibi nedenlerle, 11 Kasım 1942’de çıkartılan Varlık Vergisi Kanunu ve uygulamaları sonrasında Gad Franko’nun duygu dünyasında değişim-dönüşüm yaşanmıştır. Kendisi için belirlenen 375.000 liralık vergi borcunu ödeyemediği için Erzurum-Aşkale’ye sürgüne gönderilmiştir.²⁴

Milaslı Gad Franko, Erzurum-Aşkale’den döndükten sonra, kendi hayatında bir takım muhasebeye bulunmuş, çok sevdiği Türkiye Cumhuriyeti, Türk milleti, Türkiye Yahudi Cemaati’nin Türkleşmesi, Siyonizm konularında fikirlerinde değişikliğe gitmiştir. Bu yüzden uzun zamandır yaşadığı Türkiye’den ayrılıp Filistin’e gitmek istemiş, 7 Haziran 1943’te vize başvurusu yapmıştır. Başvurusu, “*Hariçte varlık vergisi hakkında aleyhimizde propaganda yapması muhtemel bulunarak...*”²⁵ kabul edilmemiştir.

Bir anlamda Varlık Vergisi Kanunu ve sonrasında yaşananlar, Gad Franko için bir çöküşü ifade etmiş, bu durum aslında hemen hemen bütün Türk Yahudi Cemaatinde yaşanmıştır. Osmanlıdan Cumhuriyete büyük bir hukuk bilgini olan Milaslı Gad Franko 12 Ağustos 1954’te İstanbul’da hayata gözlerini yummuştur. Neve Şalom Sinagogu’nda düzenlenen dinî törenin ardından Arnavutköy Musevî Mezarlığına defnedilmiştir.²⁶ Dostları, sevenleri O’nu hüzünle, iyilikle, “*yetim talebelerin koruyucusu*” olarak anmışlardır.

B- MUSUL MESELESİ’NİN CEMİYET-İ AKVÂM’A GİTMESİ VE CEMİYET GÜNDEMİNDE MUSUL

Ankara’daki millî hükûmet için Misâk-ı Millî o kadar önemliydi ki Lozan’a gidecek olan İsmet Paşa Heyeti’ne, Hükûmet tarafından verilen 14 maddelik talimatın toprak ve

21 Rifat N. Bali, a.g.e., s.19.

22 Rifat N. Bali, a.g.e., s.19-20.

23 “Hukukî Bilgiler Mecmuası,” *Selam*, 27 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1926, s.3; Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, Ankara 2000, s.389.

24 Rifat N. Bali, a.g.e., s.58.

25 Tahir Kodal, *Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939 1945) Yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin e Yahudi Göçleri*, *Atatürk Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü-Atatürk Dergisi*, Cilt:5, Sayı:3, Erzurum 2007, s.146.

26 Rifat N. Bali, a.g.e., s.80.

sınırlarla ilgili ilk beş maddesi, Misâk-ı Millî sınırları ile ilgilidir.²⁷ Bu talimatın ilk sırasında Türk toprakları üzerinde bir Ermeni Devleti'nin kabul edilmemesi ilk olarak yer bulurken, hemen ikinci sırada “Musul, Süleymaniye ve Kerkük’ün Türkiye’ye geri verilmesi istenmeli; fakat İngiltere’ye bazı ekonomik ayrıcalıklar, meselâ petrol işletmeciliği alanında ayrıcalık sağlanması görüşülebilir”²⁸ denilmiştir. Bu talimattan da anlaşıldığı gibi, başta Musul olmak üzere Süleymaniye ve Kerkük sancaklarının elde edilmesi, Anadolu toprakları üzerinde bir Ermeni Devleti kurulmaması kadar önemli görülmüştür. Ancak, dünyada gelişen ekonomik anlayış gereği olarak, buralarda bir takım işletmecilik ayrıcalığının tanınabileceği ifade edilmiştir.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922’de toplanmış, açılış konuşmalarının ardından kapanmıştır. Konferansta birinci oturum 21 Kasım 1922 tarihinde Chato D’Ouchy Otelinde yapılmıştır. Burada, konferansın nizamnamesi oluşturulmuş ve bu nizamnamenin 5. maddesine göre; konferansta görüşülecek olan bütün meselelerin incelenmesi üç ana komisyona bırakılmıştır. Bu komisyonlar; 1- Arazi ve Askerlik Komisyonu, 2- Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu, 3- Maliye ve İktisat Komisyonu, şeklinde belirlenmiştir. Komisyon başkanlıklarına da davet eden ülkelerin temsilcileri getirilmiştir.²⁹ Türkiye bu komisyonlardan en az birine başkanlık etmek istediye de, Lord Curzon’un engellemesiyle bunda başarılı olamamıştır. Lord Curzon, sömürge siyaseti güden İngiltere için önemli olan, topraklarla ilgili konularda inisiyatifini eline almak amacıyla, birinci komisyona başkan olmuştur. Bundan sonra Musul meselesi, Lord Curzon’un başkanlık ettiği işte bu komisyonunda görüşülecektir.

Musul meselesi, bir ülke ve toprak meselesi olduğu için, konferansın açılışında belirlenen takvim gereğince, 27 Kasım 1922’de Arazi Komisyonu’nda görüşülmesine karar verilmişti.³⁰ Ancak, bu mesele resmî görüşmelerde tartışılmadan önce, Türk ve İngiliz temsilcileri arasında cereyân eden özel görüşmelerde tartışılmıştır.³¹ İngiliz baş delegesi, konferansın ilk toplantısından sonra, hemen İsmet Paşa’yı ziyaret etmiştir. İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede; konferans önünde Musul ve Kürdistan meselesinde anlaşmazlığa düşmektense, Musul meselesinin ikili görüşmeler yolu ile çözüme kavuşturulmasını teklif etmiştir.³² Lord Curzon’un bu teklifi karşısında İsmet Paşa, diğer müttefik devletleri yanına çekeceğinden çekinerek, O’nun istediği çözüm şeklini tercih etmiştir.³³

Bunun üzerine İsmet Paşa’dan, İngilizlerin takip etmek istedikleri politika doğrultusunda bir öneri gelmiştir. İsmet Paşa, konferans başkanı ve İngiliz başdelegesi Lord Curzon’a 26 Kasım 1922 akşamı Borboj Otelindeki görüşmede, Musul meselesinin herkese açık toplantıda tartışılmasından vazgeçilmesini ve ikili görüşmeler yolu ile çözümlenmesini istemiştir.³⁴ Bu teklif, İngilizlerin takip etmek istedikleri politika ile paralellik arz ettiği için kabul edilmiştir.

Bunun üzerine özel görüşmelerden ilki, 27 Kasım 1922’de İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında yapılmıştır. Taraflar sabah kahvaltısında bir araya gelmişlerdir. Bu ilk

27 *Vakit*, 28 Ekim 1922, s.1.

28 Salâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Ankara 1987, s.296.; Mahmut Goloğlu; *Türkiye Cumhuriyeti-1923*, Ankara 1971, s.8.

29 T.C. Dışişleri Bakanlığı (T.C.D.B), *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan (1922-1923)*, Ankara 1973, s.14.

30 *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Aralık 1922, s.1.; *Vakit*, 29 Kasım 1922, s.1.

31 Şahin Yurdakul, *Musul Meselesi*, Ankara 1975, s.3.

32 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara 1978, s.279.

33 İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz.: Sabahattin Selek), II. Kitap, İstanbul 1987, s.73-74.

34 *Vakit*, 19 Kasım 1922, s.1.; Seha L. Meray (Haz.), *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, Ankara 1969, s.343.

çözüm arayışında; Boğazlar meselesi de ele alınmakla birlikte, Musul meselesi ve petrol kaynaklarının durumları ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Görüşmede İsmet Paşa, Misâk-ı Millî’de belirtilen millet ilkesine, etnik, coğrafi, tarihi, siyasî ve iktisadî sebepleri ortaya koyarak, Lord Curzon’a Türk tarafının düşüncelerini anlatmıştır. Musul, Kerkük ve Süleymaniye petrol havalsinin Misâk-ı Millî sınırları içerisinde olduğunu belirterek, buraların Türkiye’ye verilmesi gerektiğini söylemiş ve nedenlerini sıralamıştır. Buna gerekçe olarak da bu bölge halkının çoğunluğunun Türk ve Kürtlerden oluşmasını, bunların da Anadolu ile kader birliği yapmak istemelerini göstermiştir.³⁵ Ayrıca, Türkiye’nin savaştan yeni çıkmış fakir bir ülke olduğunu söyleyerek, Musul petrolünün Türkiye için çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Lord Curzon ise bölge halkının çoğunluğunun Kürtlerden oluştuğunu, bunların da İngiliz mandası altında Irak’a bağlı olarak yaşamak istediklerini ileri sürmüştür. Irak’ın Cemiyet-i Akvâm’ın gözetiminde olması nedeniyle, buralar hakkında rahat hareket edemediklerini iddia ederek, Musul meselesinin petrol meselesi olmadığını, Petrol meselelerinin ise petrol şirketleri ile görüşülmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁶

Lord Curzon, bu görüşmenin sonunda İsmet Paşa’ya, “*Musul meselesinin doğrudan doğruya Türkiye ile İngiltere arasında halledilmesi gerektiğini*”³⁷ söylemiştir. İsmet Paşa da ikili görüşmelerin belli bir süre devam etmesi gerektiğini düşündüğü için, Lord Curzon’un bu önerisi olumlu karşılanmıştır. Toplantı sonrasında, görüşmenin içeriği hakkında fazla bilgi verilmezken,³⁸ Türk ve İngiliz heyetlerinden yetkili kişilerin, bu mesele üzerinde çalışmalarını sürdürüleceği kamuoyuna duyurulmuştur. Bu görüşmenin ardından, aynı gün İngiliz heyetinden Tyrrell ile İsmet Paşa bir görüşme daha yapmışlardır. İsmet Paşa, bu görüşmede de sabahki görüşlerini tekrar ederek, Türkiye’nin fakir bir ülke olduğunu ve Musul petrollerinden pay istediklerini söylemiştir. Bunun üzerine Tyrrell, tatmin edici bir antlaşma imzalandığı takdirde İngiltere’nin Türkiye’ye her türlü iktisadî yardımı yapacağını, fakat barış antlaşmasının hazırlanmasında petrol veya malî yardımın pazarlık konusu yapılmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁹ Bu görüşme ve tarihten sonra, Türkiye’nin Musul üzerinde hak iddiasından vazgeçmesi şartıyla, Musul kaynaklarından veya gelirlerinden hisse verilmesi için, Türk delegasyonu ile İngiliz petrol uzmanları arasında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Bir anlamda bu özel görüşmenin, yıllarca sürecek olan anlaşmazlığın çözüm şeklini oluşturduğu söylenebilir.

Türkiye ile İngiltere arasında Muhtar Çilli, Rıza Nur gibi isimlerce yürütülen ikili görüşmelerden de herhangi bir sonuç çıkmadığı için, İsmet Paşa, Lozan’da imzalanacak barış antlaşmasının ve Musul meselesinin geleceği hakkında, İngiliz Müsteşarı ile 7 Aralık 1922 tarihinde yeniden bir araya gelmiştir. İsmet Paşa, İngiliz Müsteşarını yanına çağırarak, konferansın durumu hakkında konuşmuş, karar alınacak zamana gelindiğini ve bir karar alınmadan evvel barış olup olmayacağını bilmek istediğini söylemiştir. İsmet Paşa, barışın olması için de öncelikle “*Musul meselesinin hâllinden başlayalım*”⁴⁰ demiştir. Fakat, bu ve bundan sonraki ikili görüşmelerde de taraflar görüşlerinde ısrar etmiş, hatta tarafların 10 Aralık 1922’de yaptıkları özel görüşmede olduğu gibi, görüşmelerde zaman zaman sertleşmişler, bir sonuca ulaşamamıştır.

Bunun üzerine İngilizler, bu zamana kadar gizli olarak ve özel görüşmeler yolu ile çözüme kavuşturulmaya çalışılan Musul meselesi hakkında, yavaş yavaş dünya

35 *Anadolu’da Yeni Gün*, 30 Kasım 1922, s.1.; *Tanin*, 29 Kasım 1922, s.2.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Aralık 1922, s.2.

36 Yunus Nadi, “(Lozan’da) Ne Yapılıyor?”, *Anadolu’da Yeni Gün*, 30 Kasım 1922, s.1.

37 *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Kasım 1922, s.2.

38 *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Kasım 1922, s.1.; *Tanin*, 29 Kasım 1922, s.2.

39 T. C. B. D. A.G.M., a.g.e., s.42.

40 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara 1990, s.179.

kamuoyuna açıklamalarda bulunmaya başlamışlardır. Bu ve buna benzer açıklamalar Daily Mail, Morning Post gibi İngiliz gazetelerinde yer almaya başlamıştır.⁴¹ Bu açıklamalarda; Lord Curzon'un İsmet Paşa'ya bir ultiatom verdiği, Musul meselesinde Türkiye'nin muhtirasında ileri sürdüğü delillerin çürütüldüğü ifade edilmiştir. Ancak, her şeye rağmen İngiltere'nin, Musul'un kuzeyinde "*tashih-i hudûd (sınır düzeltmesi)*" yapabileceği ifade edilmiştir.⁴² Böylece Musul meselesi, İngilizler tarafından gizliliği olan bir mesele olmaktan çıkarılmış ve açık olarak tartışılması gereken bir mesele konumuna getirilmiştir. Bundan sonra Musul meselesi, yaklaşık iki ay süren özel görüşmelerdeki gizliliğini kaybederek, açıkça tartışılmaya başlanılmış ve hatta konferans gündemine doğru yol almaya başlamıştır. Bundan sonra mesele, daha çetin bir hâle gelecek, Lord Curzon'un başkanlığını yaptığı I. Komisyon'da resmî olarak ve tüm dünyanın gözü önünde tartışılacaktır.

Musul meselesi ikili görüşmeler yolu ile çözüme kavuşturulamayınca, Asya'daki Türk topraklarının güney sınırı, yani Türkiye ile Irak ve Suriye arasındaki sınırın çizilmesi meselesinin 23 Ocak 1923'te I. Komisyon'da görüşülmesine karar verilmiştir. Bu karar, Lord Curzon tarafından hem İsmet Paşa'ya hem de Fransız ve İtalyan temsilci heyetlerinin başkanlarına bildirilmiştir. Bunun üzerine, Lozan Konferansı'nın en çetin günleri yaşanmaya başlamış ve Musul meselesi için tam bir "*meydan döğüşü*"⁴³ yapılmıştır. Musul meselesi 23 Ocak 1923'te, sabah ve öğleden sonra olmak üzere, iki oturumda tartışılmıştır. Sabah oturumu saat 11:00'de başlamış ve 14:10'da sona ermiştir. İsmet Paşa, bu oturumda yazılı ve uzun bir konuşma yapmıştır. İsmet Paşa, konuşmasına başlamadan önce, Musul meselesinin ikili görüşmeler yolu ile ve sözlü olarak çözümlenemediğini hatırlattıktan sonra, her iki tarafın iddialarını ve Türkiye'nin Musul'u bir başka devlete bırakmak istemeyişinin sebeplerini Türk tezi olarak açıklamaya başlamıştır.⁴⁴ Bunların; etnografik, siyasî, tarihî, coğrafi, ekonomik ve askerî sebepler olduğunu söyleyerek, bunları uzun bir şekilde açıklamış, Türkiye'nin Musul Vilâyeti'nin kendisinden ayrılmasına neden razı olamayacağını açıkça ifade etmiştir.

İsmet Paşa, konuşmasını tamamladıktan sonra, kürsüye Lord Curzon gelmiş ve İngiltere adına konuşmasını yapmaya başlamıştır. Lord Curzon, Musul meselesinde birtakım yanlış anlaşılmalara ve anlatımlara olduğunu belirttiikten sonra, bu vesile ile Türk ve İngiliz tezlerinin neler olduğunu daha iyi anlaşılacağından dolayı mutluluk duyduğunu ifade etmiştir. Musul meselesindeki İngiliz tezinin, bu bölgede bulunan petrolle herhangi bir ilgisinin olmadığını ileri sürmüş ve bunun dünya basını tarafından gündeme getirildiğini iddia etmiştir. Musul dolaylarında ne kadar petrolün bulunduğunu, bunu işlemenin verimli olup olmayacağını dahi bilmediğini, petrol meselesinde hiç kimse ile pazarlığa girişmediğini söylemiştir.⁴⁵

Musul meselesinin görüşülmesine öğleden sonra saat 18:00'de yeniden başlamıştır. İsmet Paşa, yine başkanlığını Lord Curzon'un yaptığı Ülke ve Askerî Sorunlar Komisyonu'nda söz almış ve Lord Curzon tarafından dile getirilen İngiliz iddialarını cevaplandırmıştır. Türkiye'nin görüşlerinde her hangi bir değişiklik yapmadan, Lord Curzon'a cevap vermiştir. Lord Curzon ise, Cemiyet-i Akvâm üyelerinin desteğini almak amacıyla ilk olarak, manda sistemi ve Cemiyet-i Akvâm'ın bölgedeki yapılanması üzerinde durmuştur. İsmet Paşa'nın, İngiltere'nin Musul üzerindeki mandaterliğini tanımadığını belirterek, Türkiye'nin

41 *Tanin*, 30 Aralık 1922, s.1.

42 *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Aralık 1922, s.2.; *Anadolu'da Yeni Gün*, 2 Ocak 1923, s.1

43 *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Ocak 1923, s.2.

44 *Anadolu'da Yeni Gün*, 25 Ocak 1923, s.1.; İkdâm, 28 Ocak 1923, s.2.

45 "Lozan Konferansı'nda Musul ve Kürt Meselesi (III)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 31, Ağustos 1987, s.56-57.

işine geldiği yerlerde bu sistemi tanıdığını iddia etmiştir. Bunu da Suriye'deki durumla örneklendirmiştir.⁴⁶ İsmet Paşa'nın, Musul'u dörtte bir orana sahip olan Araplara bırakmak istemediğini, on iki de bir nüfusa sahip olan Türklere verilmesi gerektiğini anlayamadığını söyleyerek, Arapları Türklerin hiç göz önünde bulundurmadığını iddia etmiştir.

Lord Curzon, İsmet Paşa tarafından önerilen halkoyuna başvurulmasına karşı çıkarak, bu meselenin "*Musul'un kaderinin kesin olarak ne olacağını bilmek değil, fakat Türk topraklarıyla, mandat altında Irak Arap ülkesi arasında sınır çizgisinin nereden geçirileceğidir.*"⁴⁷ olduğunu ileri sürmüştü, böyle bir sınır konusunda halk oylamasına başvurulmasının zararlı ve uğursuz bir yol olduğunu savunmuştur. Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm'ın hakemliğine havale edilmesi görüşünü Fransa ve İtalya'nın da desteklediğini belirterek,⁴⁸ bu teklifin sadece İsmet Paşa tarafından reddedildiğini söylemiştir.

Bu konuşmalardan da anlaşılmalıdır ki Lord Curzon, I. Dünya Savaşı'ndan en kazançlı ülke olarak çıkmanın avantajını çok iyi kullanmış ve hem diğer ülkelerin, hem de kendi kontrolündeki Cemiyet-i Akvâm'ın desteğini arkasında hissetmiştir. Bu nedenle, Cemiyet üyeleriyle sürdürdüğü diplomatik ilişkisi sayesinde, Türkiye'ye yönelik tehditlerini kolayca savurabilmiştir. Görüldüğü gibi İngiltere, tüm ülkeleri kendi görüşleri doğrultusunda hareket ettirmeyi başarmış, özellikle Musul'da çıkarları olan Fransa ve Amerika'nın tam desteğini kazanmıştır. Bu nedenle, başta Musul'un Türkiye'ye verilmesi eğiliminde olan Fransa, İngiltere'yi desteklemeye başlamıştır.⁴⁹ Böylece olunca da Lord Curzon, rahat hareket etme imkânı bulmuş ve ilk resmî görüşmelerin sonunda, Musul meselesinin uluslararası bir hakeme havale edilmesi fikri ağırlık kazanmıştır. İngiltere'nin bu girişimi, Fransa ve İtalya tarafından desteklenmemiş, bu ülkeler meselenin bir hakeme havale edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁰ Bir anlamda İngiltere, daha ilk resmî toplantıda meselenin kendi kontrolündeki Cemiyet-i Akvâm'a havale edilmesini istemiştir.

Lord Curzon 25 Ocak 1925'te Marco Gorini ve Bompar ile bir araya gelerek Cemiyet-i Akvâm'a göndereceği mektubun içeriği hakkında görüşmüştür.⁵¹ Bu görüşmeden sonra Lord Curzon, Cemiyet-i Akvâm Başkâtibi'ne 25 Ocak 1923'te göndermiş olduğu mektupta; "*Milletler Cemiyeti taahhütnâmesinin 11. maddesinin verdiği haklara dayanarak, Milletler Cemiyeti'nin gelecek toplantısının dikkatine, Anadolu'daki Türk Vilayetleriyle manda altında bulunan Irak hudûdu arasındaki ihtilafı arz ederim. Lozan Konferansı'nın 23 Kanûn-ı sâni (Ocak) tarihli toplantısında bu meseleyi milletlerarası münasebetleri bozacak mahiyette bir mesele sayarak, Milletler Cemiyeti'ne havale etmek niyetinde olduğumu hükûmetim nâmına açıkça söyledim. Bu mesele maalesef dünya sulhu ve sulhun tâbi bulunduğu milletlerarası iyi geçimi tehdit etmektedir. Bu mevzuu Paris Meclisi'nin müzakereleri ruznâmesine geçirmenizi rica ederim. Bu mesele orada İngiltere mümessili tarafından daha etraflıca izah edilecektir.*"⁵² ifadelerine yer vermiştir.

İngiltere'nin bu tutumu üzerine İsmet Paşa endişeye kapılarak, 26 Ocak 1923 tarihinde Ankara'ya göndermiş olduğu telgrafta, "*Musul'u Cemiyet-i Akvâm'a havale etmek, onun*

46 Tanin, 25 Ocak 1923, s.1.

47 Seha L. Meray, a.g.e., s.370.

48 Vakit, 25 Ocak 1923, s.1.

49 "*Musul-Suriye*", İkdâm, 28 Ocak 1923, s.1.

50 Vakit, 29 Ocak 1923, s.1., *Anadolu'da Yeni Gün*, 21 Aralık 1922, s.1.

51 *Anadolu'da Yeni Gün*, 26 Ocak 1923, s. 1.

52 Ali Naci Karacan, *Lozan*, İstanbul 1971, s. 262.; *Anadolu'da Yeni Gün*; 30 Ocak 1923, s. 1.; Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ocak 1923, s. 2.; Tanin, 27 Ocak 1923, s. 1.; Bu mektubun tam metni için bkz. İkdâm, 30 Ocak 1923, s. 2. , Tan, 26 Ocak 1923, s. 1.; Şahin Yurdakul, a.g.e., s. 21.

*âtisini muhakkak tehlikeye koymak demektir*⁵³ diyerek, hükûmetin bu meseledeki görüşünü sormuştur. Bunun üzerine Hükûmet ve Genelkurmay Başkanlığı da bu görüşe katılmış, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, *“fikrim, Musul’un Cemiyet-i Akvâm’a terki kat’iyyen muvafık değildir.”*⁵⁴ diyerek, İsmet Paşa’nın görüşlerine tam destek vermiştir.

Konferans gündemi belirsizlikler içinde ve konferans bıçak sırtında iken, Müttefikler Türkiye’ye verecekleri barış antlaşması tasarısını hazırlamaya başlamışlardır. Ekleriyle birlikte 160 maddeyi kapsayan bu tasarı, İsmet Paşa’ya 29 Ocak 1923⁵⁵ tarihinde verilmiştir. Verilen bu antlaşma tasarısında direk olarak Musul adı hiç geçmemiştir. Ancak, tasarının 3. maddesinin 2. fıkrasında, Türkiye-Irak sınırından söz edilerek, *“1921 Ankara İtilâfnamesi’nin çizmiş olduğu Türkiye-Suriye sınırının Dicle üzerinde mütenâhî (sona erdiği) olduğu noktadan başlayub, Cemiyet-i Akvâm Meclisi tarafından bu bâbda ittihâz olunacak karara tevfi ken (uygun olarak) ta’yîn edilecek bir hattı ta’kîb edecektir.”*⁵⁶ şeklinde söz edilmiştir.

İsmet Paşa, verilen bu tasarıyı alıp inceledikten sonra basına yapmış olduğu açıklamada, *“bu proje kat’iyyen gayr-ı kâbil-i kabûldur”* diyerek, bu tasarının kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Özellikle, Duyûn-ı Umûmîye İdaresinin Türkiye’de ikinci bir devlet konumuna getirilmek istendiğini belirtmiş ve Irak hudûdunun tespitinin de Cemiyet-i Akvâm’a bırakılmış olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Bu tasarının kabul edilemez nitelikte olması ve konferansın Musul meselesinde herhangi bir ilerleme sağlayamaması üzerine, Türk kamuoyunda Musul’un Türklerin elinden alınacağı yönünde bir düşünce oluşmuştur. Oluşan bu düşünceyi ortadan kaldırmak amacıyla Mustafa Kemal (Atatürk), İzmir’de basın mensuplarına bir beyânât vermiştir. Bu beyânâtında; *“Musul Vilâyeti, Türkiye Devleti’nin millî sınırları içindedir, buraları Anavatan’dan koparıp şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ‘ait olamaz. Cemiyet-i Akvâm ile bu meselenin bir münasebeti yoktur.”*⁵⁸ ifadelerini kullanarak, İsmet Paşa’nın tepkisine benzer bir tepkide bulunmuştur.

C- MUSUL MESELESİ SÜRECİNDE MİLASLI GAD FRANKO VE ÇALIŞMALARI

Lozan Konferansı’nın resmî görüşmelerinde Türkiye’yi ya da İsmet Paşa’yı Musul meselesinde hiçbir şekilde ikna edemeyeceğinin anlaşılması üzerine, İngiltere Cemiyet-i Akvâm’a resmen başvurmuştur. İngiltere’nin bu tutumu, yani Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm’a havale edilmesi, burada görüşülmesinin istenmesi ve meselenin uluslararası sorun haline getirilmeye çalışılması, asla kabul edilemez bulunmuştur. Buna gerekçe olarak da, Musul’un İngilizler tarafından haksız yere işgâl edilmiş Türk toprağı olduğu ve hâlen de bu durumun devam ettiği gösterilmiştir. Osmanlı toprağı olan Irak’ın, hiçbir antlaşma ile Türkiye’den alınmadığı ve İngiliz mandasına konulması kabul edilmediği için, Musul’un Cemiyet-i Akvâm’a havale edilmesinin *“hukûk açısından”* hiçbir gerekçesinin olmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁹

53 Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.445.

54 Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.467’den Başbakan H. Rauf (Orbay)’dan İsmet (İnönü)’ye 31 Ocak 1923 tarihli telgraf.

55 Bu tasarının hangi tarihte verildiği, Lozan telgraflarında geçmemekle birlikte, veriliş tarihini basından ve 31 Ocak 1923 tarihli toplantıdan öğrenmekteyiz.

56 “Devletler Tarafından Lozan Konferansı’nda Hey’et-i Murahhasamıza Tevdi’ Edilen Mu’âhede-i Sulhiyye Projesi’nin İhtivâ Ettiği Maddeler” İkdâm, 3 Şubat 1923, s.3. Bugünkü dille anlatımı için, bkz. Seha L. Meray, a.g.e., Takım I, Cilt:I, Kitap: II, s.62.; Tan, 6 Şubat 1923, s.2.; Ahmet Yavuz, *Yakın Doğu Meseleleri ile İlgili Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, Takım:I, Cilt:I, Kitap: II, Ankara 1969, s.61-62.

57ç “Müttefik Projesi Hakkında Tafsîlât”, *Anadolu’da Yeni Gün*, 31 Ocak 1923, s.1.; Tan, 5 Şubat 1923, s.1.

58 Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: III, Ankara 1989, s.82.

59 *Vakit*, 25 Ocak 1923, s.1.

Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm'a havale edilmek istenmesi, başvurunun yapılması ve meselenin daha çok "uluslararası hukuk" bakımından tartışılması Milaslı Gad Franko'nun bu süreçte ön plana çıkmasını sağlamıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi, Lozan Konferansı'nın başından itibaren işin içinde olan, dil bilmesi, hukukçu olması, özellikle "uluslararası hukuk" konusunda başarılar elde etmesi, uluslararası bazı şirketlere avukatlık ve danışmanlık yapması⁶⁰, O'nun dönemin aranan avukatlarından biri haline gelmesini sağlamıştır. Bu yüzden, Milaslı Gad Franko Türkiye'yi ilgilendiren konulardaki hassasiyeti nedeniyle, Musul meselesi ile özel olarak ilgilenmekten geri durmamıştır.

Bu nedenle, Milaslı Gad Franko Lozan Konferansı özellikle Musul Meselesi nedeniyle kesintiye uğrama noktasına gelmişken ve bu mesele Cemiyet-i Akvâm gündemine taşınmışken, hem İsviçre'ye yani Lozan'a hem de o zamanlar Cemiyet-i Akvâm Meclis-i İdaresi'nin toplanacağı Paris'e gitmiştir. Hem Lozan'da, hem de Paris'te Musul meselesi için "tetkikât (incelemeler)" yapmış, Türk heyeti'ne "tenbihât (öğütler)" vermiştir. Uluslararası hukuk konusunda Fransızca ve İngilizceye hakim bir uzman olarak Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm'a havalesi, Cemiyet-i Akvâm'ın kuruluşu, görev ve yetkileri, Musul meselesinde tutunulacak yol vb. konularda Türk heyetine danışmanlık hizmeti vermiştir.⁶¹

Danışmanlık hizmeti verdiği sırada bu görüşlerini Türk ve dünya kamuoyu ile paylaşmış, Türkiye'nin haklı olduğu Musul meselesinde bilgilendirmelerde bulunmuştur. Özellikle o dönemde politika yapıcı dünya güçlerinin yer aldığı Avrupa kamuoyunu etkilemeye, İngiltere'nin bu meselede takip etmiş olduğu politikanın yanlışlığını ortaya koymaya çalışmış, bunu da hukuku özellikle de uluslararası hukuku temel alarak yapmaya çalışmıştır. Milaslı Gad Franko'nun bu çalışmaları ve gayreti dönemin Türk basını tarafından da desteklenmiştir. Bu bağlamda, Lozan Konferansı'nda I. Dünya Savaşı'nın galiplerinin hazırlamış oldukları, Türkiye'ye verecekleri ve ekleriyle birlikte 160 maddeyi kapsayan barış antlaşması tasarısının İsmet Paşa'ya verildiği 29 Ocak 1923⁶² tarihinde Cemiyet-i Akvâm'daki Musul meselesine ilişkin Gad Franko'nun görüşleri dönemin önemli gazetelerinden biri olan Vakit Gazetesi'nde yayınlanmıştır.⁶³

O günkü ifade ile hükûşinaslardan biri olan Milaslı Gad Franko tarafından "Musul Mes'elesi Cem'iyet-i Akvâm'da" adıyla uzun sayılabilecek bir yazı kaleme alınmıştır. Gad Franko yazmış olduğu bu yazıda uluslararası hukuk bakımından Musul meselesine ilişkin görüşler ortaya koymuştur. Yazısının hemen başında; Lord Curzon'un Musul meselesini Türk heyetinin istememesine karşın, Cemiyet-i Akvâm'ın oynayacağı rolün ne kadar önemli olduğunu ispatladığı dile getirmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin temelde uluslararası kuruluşların oluşturulmasına ve bunların dünyada önemli, saygın hale getirilmesine taraftar olduğunu ifade etmiştir. Ancak, bu tür kurumların kuruluş amaçlarına bağlı, samimi ve tarafsız olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Lord Curzon'un bu konu hakkındaki düşüncesinin ve amacının Lahey'de bulunan Cemiyet-i Akvâm'ın yardımıyla oluşturulmuş bulunan Beynelmîlel Adliye Mahkeme-i Daimesi(Uluslararası Daimî Adalet Divanı)'ne başvurmak olmadığını da belirtmiştir.⁶⁴

60 Rifat N. Bali, a.g.e., s.41-56.

61 Vakit, 29 Ocak 1923, s.1.

62 Bu tasarının hangi tarihte verildiği, Lozan telgraflarında geçmemekle birlikte, veriliş tarihini basından ve 31 Ocak 1923 tarihli toplantıdan öğrenilmektedir.

63 Vakit, 29 Ocak 1923, s.1.

64 Milaslı Gad Franko "Musul Mes'elesi Cem'iyet-i Akvâm'da", Vakit, 29 Ocak 1923, s.1.

Bu mahkemenin ancak “*tarafeynin muvakatıyla (iki tarafın oluruyla)*” hüküm vermesi ve araştırma yapılması için başvuruda bulunulan sorunu çözüme kavuşturmaya yetkili olduğunu, bu yüzden İngiliz delegasyonun yaptığı başvurunun “*Cemiyet-i Akvâm Nizamnâmesi'nin on yedinci maddesine istinâden meselenin cemiyet heyet-i idaresince tedkikini talepten ibaret...*”⁶⁵ olduğunu ifade etmiştir. Bu maddenin cemiyete üye olmayan iki üyenin veya biri üye olup diğeri üye olmayan iki hükümet arasındaki meselenin çözümüne ilişkin olduğunu hatırlatmıştır.

Uluslararası meselelerin çözümü için başvurulacak yerlerin birinin Cemiyet-i Akvâm Heyet-i İdaresi, diğersinin Cemiyet-i Akvâm Meclis-i Umûmîsi olduğunu ifade etmiş, taraflardan birinin isteği üzerine Meclis-i Umûmî'ye başvuru hakkının bulunduğunu, fakat bu başvurunun Heyet-i İdare'ye sunulmasının isteğe bağlı olmasının lazım geldiğini dile getirmiştir. Ayrıca, bu sınırlamanın tarafların Meclis-i Umûmî'ye başvurusuna bağlı olup, Heyet-i İdare'nin her istediği anda tedkik edeceği meseleyi Meclis-i Umûmî'ye devredebileceğini beyan etmiştir.⁶⁶

Bu konu bilimsel açılarından incelendiğinde, pek nazik ve ince hoktaların hatıra geldiğini dile getirmiştir. İlk olarak, Heyet-i İdare'nin böyle bir konuda haberdar edildiğinde, yapacağı ilk işin üye olmayan devlete bir “*davetnâme*” göndermesi gerektiğini önemle vurgulamıştır. Bundan sonra da Heyet-i İdare'nin doğru bulacağı şartlar dahilinde, meselenin çözümüne kadar üye olmayan devletin, nizamnâme gereğince, bir anlamda geçici üye yapılması, üye olmayan devlete “*Geliniz siz de bir müddet için cemiyet azası olunuz. Kendinizi öyle farz ediniz.*”⁶⁷ denilmesinin bir anlamda zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Heyet-i İdare'nin kendisine başvuruda bulunulmasından itibaren altı ay içerisinde raporu hazırlayıp tamamlaması gerektiği, rapor yayınlandıktan sonra da üç ay süre ile tarfların her hangi bir “*tecavüzde*” bulunmaması ön görüldüğü için, bir mesele Cemiyet-i Akvâm'a gittiğinde en az dokuz ayın kazanıldığı tespitini yapmıştır. Buradan hareketle “*Musul meselesi -İngiliz Heyet-i Murahhâslarına göre- halledilmeden sulh mu'ahedesi yapılabilir. Musul Meselesi Cemiyet-i Akvâmca âlicâha (yüksek makama) kalabilir.*”⁶⁸ denilerek, Musul'u her şart altında elinde tutmak isteyen İngilizlerin böyle bir yolu seçtiklerinin altını çizmiştir.

Gad Franko bu konuda ikinci olarak, Heyet-i İdare'nin kararlarının “*ittifâk-ı ârâ (oy birliği)*” ile, Meclis-i Umûmî'nin kararlarının ise oy çokluğu ile olabileceğini, Musul meselesi'nin şimdilik Heyet-i İdare'de olduğunu, bu oy birliğinde ilgili devletlerin temsilcilerinin oylarının dikkate alınamayacağını, Heyet-i İdare'nin de sekiz üyeden oluştuğunu hatırlatmıştır. Bu üyelerden dördünün daimî durumda olduğunu, bunların tek vücut hareket eden İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'dan oluştuğunu, diğers dördünün de bu ülkelerin etkisinde kaldığını, bu yüzden Cemiyet-i Akvâm'ın tarafasız olamayacağını dile getirmiştir.

Milaslı Gad Franko Cemiyet-i Akvâm hakkında bilimsel ve hukukî bilgiler verdikten sonra, Cemiyet-i Akvâm'ın geçirdiği evreler hakkında bazı hatırlatmalarda bulunmuştur. Cemiyet-i Akvâm Teşkilat Nizamnâmesi'nin hazırlanması sırasında Mösyö Titoni Heyet-i İdare'yi oluşturacak üyelerin uluslararası düzeyde, fikirlerinde özgür ve kararlarında bağımsız olmasını teklif ettiğinde, özellikle Mösyö Balfour'un itirazı üzerine üye ülkelerden üye seçiminin gerçekleştiği, heyetin bağımsız ve tarafasız olmadığına dikkat çekmiştir.

65 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.1.

66 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.1.

67 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.1.

68 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.1.

Bu nedenle, heyetteki dört üyenin açıkça İngiliz tezine destek verdiğini, “*alenen ihsâs-ı fikir (açıkça fikir beyan ettiğini)*”⁶⁹ hatırlatarak, meselenin Cemiyet-i Akvâm’a havale edilmesinin sonucunun şimdiden belli olabileceğini ifade etmiştir.

Türk heyetinin Cemiyet-i Akvâm’a başvuru yapılmasına karşı çıktığını, Türk heyetine bir davetnâmenin gelmediğini, gelse ve Türk heyetinin davetnâmeyi kabul etmemesi halinde, imalı bir şekilde veya açıkça “*Biz sizin salâhiyetinizi tanımıyoruz vereceğiniz karara tabî olmayacağız*”⁷⁰ dese bile Türkiye hakkında 16. maddenin uygulanmasına imkan olmadığını önemle vurgulamıştır. Türk Devleti’nin, yukarıda ifade edilen, dokuz ayı beklemeden savaşa girerse Cemiyet-i Akvâmca değişik uygulama araçlarına başvurabileceğini, bu sefer Cemiyet-i Akvâmca hazırlanacak raporun oy birliği ile ve Heyet-i İdare’de kısmen tarafsız ve küçük devletlerin üyeleri bulunduğundan, Türkiye’nin lehine çıkabileceğini, en azından oy birliği ile bir kararın çıkmayacağını vurgulamıştır.

Musul meselesinin kesinlikle Cemiyet-i Akvâm’ın yetki alanına girmeyeceğini, Musul Vilâyeti’nde manda usulü uygulanacaksa bunun Osmanlı Devleti’nden ayrılan yerlere uygulanabileceğini, Cemiyet-i Akvâm’ın henüz I. Dünya Savaşı’nın sona ermediği bir dönemde, barış antlaşmasının hangi şartlar altında imzlanacağı, hangi toprakların Türkiye’de kalacağı, hangilerinin kalmayacağı hakkında karar veremeyeceğini dile getirmiştir. Çünkü, barışın şartlarını belirleme yetkisinin Cemiyet-i Akvâm’a verilmediğini, Cemiyet-i Akvâm’ın kuruluşunda yapılan tartışmalarda ve görüşmelerde “*milletlerin hakk-ı hâkimiyetlerinin her vakit mahfûz kalacağı (milletlerin egemenlik hakkının her zaman saklı kalacağı) esâsı*”nın⁷¹ her zaman savunulduğunu, buna aykırı bir işin Cemiyet-i Akvâm’ın kuruluş ruhuna ters olacağını dile getirmiştir.

Bu nedenlerden başka, Milaslı Gad Franko Cemiyet-i Akvâm’ın kuruluş misakının hemen her maddesinin Türk Heyeti’nin kendisine başvurmamasını işaret eden bir çok sebebi bünyesinde barındırdığını ifade etmiştir. Buna bir örnek vererek, manda uygulamasında ilgili halkın oyunu ve isteklerini dikkate alma gereği açıkça dile getirildiğine göre “*re’y-i âma müracaat (halkoylaması-plebisit yapılması)*”⁷² hakkındaki Türkiye’nin ve İsmet Paşa’nın teklifinin Cemiyet-i Akvâm Kanûn-ı Esasisi’nin hem ruhuna, hem de maddesine uygun olduğunun altını çizmiştir.

Gad Franko Musul Meslesi’nin Cemiyet-i Akvâm’a havale edilmesi üzerine görüşlerini kamuoyu ile paylaştığı, kaleme aldığı yazısının sonunda, Cemiyet-i Akvâm’ın rehberlerinden sayılan Pier Do Viva’nın 600 yıl önce (1300-1306) “*Arz-ı Mukaddes’in İstirdâdı (Kutsal Toprakların Ele Geçirilmesi)*”⁷³ hakkında yazmış olduğu eserde, kalıcı barışın kurulması için Hıristiyan ülkelerin birleşip aralarında savaş yapmamak üzere söz vermelerini istediğini hatırlatmıştır. Fakat bunların Türklere karşı savaş yapabileceklerini, adeta Cemiyet-i Akvâm’ın Türklere karşı gelmek için kurumsallaştığını ifade etmiştir. Yazısının en sonunda Milaslı Gad Franko, Cemiyet-i Akvâm’ın siyasi emelleri gerçekleştirmek için kullanılması halinde, samimî bir şekilde Cemiyet-i Akvâm’ı savunanların, zayıf da olsa, dünya için parlayan ışığın sönmelerini görecekler demiş, bunun da hâlâ Cemiyet-i Akvâm ve dünya barışından ümidini kesmeyenler için büyük bir yürek acısı oluşturacağını sözlerine eklemiştir.

69 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.1.

70 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.1.

71 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.1.

72 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.2.

73 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.2.

Milaslı Gad Franko'nun bu görüşlerini Türk ve dünya kamuoyu ile paylaştığı günün hemen ertesi günü, Cemiyet-i Akvâm Meclisi, Lord Curzon ve İngiltere'nin emrindeymiş gibi, Paris'te kısa sürede toplanarak, İngiltere'nin yapmış olduğu başvuruyu 30 Ocak 1923'te ele almıştır.⁷⁴ Meclisin Monsieur Veyobani başkanlığında yapmış olduğu olağanüstü toplantıda, önce Lord Curzon'un mektubu okunmuştur. Toplantıda, İngiliz temsilci Baulforc, "*Cemiyet-i Akvâm'a iştirak eden herhangi bir aza ile iştirak etmemiş olan bir millet arasındaki ihtilafa Meclis'in müdahale hakkının bulunduğu*"⁷⁵ ileri sürmüştür. Ancak, toplantı sonrasında Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm'da görüşülemeyeceği kararına varılmıştır. Buna gerekçe olarak da, Lord Curzon'un iddia ettiği gibi, dünyayı tehdit edecek bir savaş tehlikesinin olmadığı, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvâm'ın bir üyesi olmadığı, dolayısıyla eşit şartlarda bulunmadığı ve Irak'ın 10 Ağustos 1920'de İngiltere'nin mandası altına bırakılması gösterilmiştir.⁷⁶ Böylece, Milaslı Gad Franko'nun yukarıda dile getirmiş olduğu görüşler kapsamında, İngiltere'nin bu meseleyi Cemiyet-i Akvâm'a havale ederek, orada çözme girişimi şimdilik sonuçsuz kalmıştır. Fakat, İngiltere, bu girişimden olumlu bir sonuç elde edememişse de, kendi kontrolündeki Meclise, Musul'un kendi mandasının bir parçası olduğunu dolaylı olarak onaylatmıştır.

Bu ortam içinde İsmet Paşa, Müttefiklerin antlaşma tasarısına cevabını 4 Şubat 1923'te vermiştir. On bir madde hâlinde açıklamış olduğu tasarının beşinci maddesi Musul ile ilgilidir.⁷⁷ Bu mesele hakkında ise, "*Musul meselesine gelince, salt barışın yapılmamasına engel olmaması sağlamak amacıyla ve Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içerisinde bir ortak anlaşmayla çözümlenmek üzere, bu meselenin konferans programından çıkartılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz.*"⁷⁸ demiş, Musul meselesinin, Türkiye ve İngiltere arasında görüşülerek, çözüme kavuşturulmasını kabul ettiklerini bildirmiştir.

Lord Curzon, antlaşmayı imzalaması için, Fransız Temsilcisi Monsieur Bompard'ı 4 Şubat 1923'te son bir kez daha İsmet Paşa'ya göndermiştir. İsmet Paşa, bu görüşmede de görüşlerinde ısrar ettikten ve Türkiye'nin görüşünü değiştirmeyeceğini bildirdikten sonra Lord Curzon, 4 Şubat 1923'te Paris'ten ayrılarak, Londra'ya gitmiştir.⁷⁹ Lord Curzon'un Lozan'dan ayrılması üzerine İsmet Paşa basına yapmış olduğu açıklamada, "*Konferansa davet eden Lord Curzon'du. Kendisi giderse misafirler nasıl kalabilir. ...İngiltere medenî milletler gibi yaşamaklığımızı kabul ederse sulh olacaktır. Yoksa kat'iyen olamaz. Musul bize verilmedikçe, muahedeye imza atamam.*"⁸⁰ diyerek, Musul'u antlaşmanın imzalanması için ön şart olarak koşmuştur.

Musul meselesi, konferans çalışmalarını tehlikeye düşüreceği için, Lozan Barış Konferansı'nın ikinci döneminde görüşülmemiş, sorunun çözümünü konferans sonrasında bırakılmıştır. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Maddesinin 2. Fıkrasında, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında barışçı yollarla saptanması ön görülmüş, belirlenen zaman içinde iki devlet arasında bir antlaşma sağlanamazsa, meselenin Cemiyet-i Akvâm'a götürülmesi kararlaştırılmıştır.⁸¹

74 Tan, 2 Şubat 1923, s.1.

75 Hâkimiyet-i Milliye, 1 Şubat 1923, s.1.

76 Anadolu'da Yeni Gün, 4 Şubat 1923, s.1.

77 Anadolu'da Yeni Gün, 6 Şubat 1923, s.1.

78 Anadolu'da Yeni Gün, 6 Şubat 1923, s.1.; Seha L. Meray, a.g.e., s.9.; İkdâm, 9 Şubat 1923, s.2.

79 Tahir Kodal, *Paylaşılmayan Toprak, Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, İstanbul 2005, s.135.

80 Hâkimiyet-i Milliye, 30 Ocak 1923, s.1.

81 Seha L. Meray (Haz.), *Lozan Barış Konferansı Tutanaqları*, Takım:II, Cilt:II, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1969, s.4.; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara 1995, s.164.

Türk-İrak sınırının belirlenmesi hakkındaki Türk-İngiliz görüşmeleri 19 Mayıs 1924'te İstanbul'daki Denizcilik Bakanlığı eski binasında başlamıştır. Bu görüşmelerde Türkiye'yi Ali Fethi Okyar, İngiltere'yi Sir Percy Cox temsil etmiştir. Haliç Konferansı olarak adlandırılan bu görüşmeler 5 Haziran 1924'e kadar etmiştir. Bu süreçte, taraflar eski görüşlerinde ısrar etmiştir.⁸² İngiltere meselenin çözümü için iyi niyetini ortaya koymak yerine, konunun Cemiyet-i Akvâm'a gitmesini sağlamak amacıyla, bırakın Musul'u Türkiye'ye vermeyi, Türkiye'den Hakkari ilinin yarısını da istemiştir.⁸³ Böyle olunca görüşmelerden bir sonuç alınamamış, İngiltere meselenin Cemiyet-i Akvâm'a havale edilmesi konusunda başarılı olmuş, hatta 7 Ağustos 1924'te Nasturî İsyanı'nın çıkartılmasında rolleri olmuş ve Musul meselesi İngiltere'nin etkin olduğu Cemiyet-i Akvâm'a havale edilmiştir.

Bunun üzerine, Milaslı Gad Franko Türkiye için son derece önemli olan Musul meselesindeki hassasiyetini devam ettirmiştir. Bir anlamda uzmanlık alanı haline gelmiş olan uluslararası hukuk konusunda Türk Devleti'ne ve bu mesele ile görevlendirilen heyete danışmalık hizmeti vermeye devam etmiş, Türkiye'nin tezlerine destek vermiş, Misâk-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul'un İngiltere'nin mandası altındaki Irak'ta değil de Türkiye'nin sınırları içerisine alınması için gayret göstermiştir. Bu bağlamda dönemin Türk basınında yer alan Yunus Nadi (Abaloğlu), Siirt Mebusu Mahmud, Ahmet Emin (Yaman), Hüseyin Cahid (Yalçın), Ahmet Şükrü, Ahmet Asım, Mecidî Sadreddin, Ağaoğlu Ahmet, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Hâşim Nâhid, Necmeddin Sâdik vb. yazarlar gibi, millî mesele haline gelmiş Musul meselesinde yazılar yazmaya devam etmiştir.

Gad Franko bu yazılarından birini de 31 Ağustos 1924 tarihinde yine dönemin önemli basın-yayın organlarından biri olan Vakit Gazetesi'nde "*Musul Mes'elesi ve Cemiyet-i Akvâm*"⁸⁴ adıyla kaleme almıştır. Yazmış olduğu yazının hemen başında; İngiltere ile Türkiye arasında "*mu'allakda bulunan (belirsizliğini koruyan)*" ve ilk dakikadan itibaren İngiltere tarafından nereye götürüleceği belli olan Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm'a havale edildiğini dile getirmiştir. İngiltere'nin, Musul'daki Türkiye'nin haklarının karşı konulamaz, güçlü delillerle ortaya konulması nedeniyle, bu sorunu kendisi çözme yükümlüğünü göstermeyip, Irak'a karşı sorumluluğunu yerine getirme adına, meselenin kendi denetimi altındaki Cemiyet-i Akvâm tarafından çözüme kavuşturulmasını arzu ettiğini ifade etmiştir.

Türkiye'nin bu sorunu iyi niyetle, Türkiye ile İngiltere arasında ikili görüşmelerle çözmeye çalışmasının sonuçsuz kalacağını kestirmenin çok zor olmadığını, Türkiye'nin meselenin Cemiyet-i Akvâm'a havale edilmesine karşı yapmış olduğu itirazın ve Cemiyet-i Akvâm'a güvenmediğinin sebeplerini bilmenin önemli olduğunu, bu konuda takdiri tarihin vereceğini dile getirmiştir. Bir anlamda, bu meselede yaşanacakları o günden tahmin etmiş, bu durumun Türkiye'nin aleyhine olabileceğini o anda ima etmiştir.⁸⁵

Gad Franko yazısının ilerleyen kısmında; daha önceleri de dile getirmiş olduğu bir meselenin Cemiyet-i Akvâm'a gitmesiyle en az dokuz aylık bir zamanın geçtiği v.b. bazı düşüncelerini tekrar ederek, bazı hatırlatmalar yapmıştır. Cemiyet-i Akvâm'ın daha önce böyle bir arazi sorununa müdahil olmadığını, hakemlik vazifesi gütmediğini, bununla ilgili hiçbir hükmün, kararın olmadığını belirtmiştir. Cemiyet-i Akvâm'ın kuruluşu sırasında ABD Başkanı Wilson'un başkanlığında Paris'te yapılan toplantıda "*Hükümetleri bir nev'i mecburi tahkime tabi tutmak üzere...*"⁸⁶ verilen teklifin kabul edilmediğini, Cemiyet-i Akvâm

82 Tahir Kodal, *a.g.e.*, s.169-229.

83 "Haliç Konferansı", *Ayin Tarihi*, Cilt:II, No:7-10, Ankara 1924, s.177.

84 Milaslı Gad Franko, "Musul Mes'elesi ve Cemiyet-i Akvâm", *Vakit*, 31 Ağustos 1924, s.3.

85 Milaslı Gad Franko, *a.g.m.*, s.3.

86 Milaslı Gad Franko, *a.g.m.*, s.3.

tarafından kurulan Lahey Daimi Adalet Divanı'nın temelini oluşturan "*Heyte-i 'Ulema*"nın hükümetleri "*mecburi tahkime*" zorlamadığını, Cemiyet-i Akvâm Meclis-i Umûmîsi'nin de henüz bu medeniyet derecesine ulaşmadığını, şimdilik böyle bir iş yapmayı uzak ihtimal olarak saydığını dile getirmiştir.

Cemiyet-i Akvâm Misakinin (Andının) 12. ve 13. Maddelerinin böyle bir meselede Cemiyet-i Akvâm'a hiçbir vakit "*hakem*" vazifesi vermediğini, iki Cemiyet-i Akvâm üyesinin kendi aralarında anlaşmazlığı çözmeye çalışmaları gerektiğini, çözemeler ise her iki tarafın başvurusu ile Cemiyet-i Akvâm'ın inceleme heyeti oluşturabileceğini hatırlatmıştır. Burada "*iki üye*" tabirinin önemli olduğunu ve her ikisinin rızasıyla Cemiyet-i Akvâm'a havale edilmesi gerektiğini, bu meselede böyle bir durumun olmadığını, bu nedenle Cemiyet-i Akvâm'ın böyle bir meselede hakem olup, karar veremeyeceğini önemle vurgulamıştır. Bu düşüncesini desteklemek için bazı örnekler vermiştir. Bu bağlamda vermiş olduğu örneklerden biri Yukarı Silezya meselesi olmuştur. Yukarı Silezya'da Almanya ile Polonya arasındaki sınır tespiti sırasında İngiltere ve Fransa'nın büyük bir anlaşmazlığa düştüğünü, bu meselenin iki tarafça çözüme kavuşturulamaması üzerine, hem Fransa Başbakanı Mösyo Briand'ın, hem de İngiliz Başbakanı Lloyd George'nin ortak başvurusu ile Cemiyet-i Akvâm'a gittiğini, Cemiyet-i Akvâm'ın vereceği her türlü kararı kabul edeceklerini kabul edeceklerini beyan ettiklerini önemle vurgulamıştır.⁸⁷ Ayrıca, bu durma bir başka örnek olarak da "*Alabama Hadisesi*"ni göstermiştir. İngiltere ve Amerika uzun uğraşlardan sonra sorunu çözemeyince, her iki hükümetin isteği veya başvurusu ile sorunun Cemiyet-i Akvâm'a veya hakeme gittiğini hatırlatmıştır.

Milaslı Gad Franko Musul meselesine ilişkin görüşlerini Türk ve dünya kamuoyu ile paylaştığı yazısının ilerleyen kısımlarında; Türkiye'nin hem Avrupa'nın savunduğu değerler, hem de Cemiyet-i Akvâm'ın kuruluş felsefesine uygun olan "*...milletlerin kendi mukarreratını ta'yin...*"⁸⁸ ilkesi gereğince, Musul halkının oylarına, görüşlerine başvurulmasını istediğini, bu haklı ve makul yöntemin kabul edilmemesini anlamının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Türkiye'nin bu haklı önerisinin kabul edilmeyip, usule uygun olmayan bir şekilde, Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvâm'a havale edilmesinin uluslararası hukuka uygun düşmediğini, kabul edilen usulün neye, hangi anlayışa, ilkeye, örneğe göre olduğunu sormuştur.

Gad Franko yazısının sonuna doğru, iki tarafın başvurusu ile normal şekilde Cemiyet-i Akvâm'a yapılan başvuruda izlenen yola, Cemiyet-i Akvâm'ın ne kadar süre içerisinde inceleme heyeti kuracağına, yapılacak incelemenin ne şekilde olacağına, inceleme heyetinin raporunu ne kadar sürede tamamlayacağına ilişkin teknik bilgiler vermiştir. Ayrıca, Cemiyet-i Akvâm'da raporun oybirliği veya çoğunlukla kabul edilmesi halinde ne olabileceğine, kabul edilen raporun bağlayıcılığının bulup bulunmadığı ile ilgili bilgiler vermiştir.⁸⁹ Bu bağlamda; Milaslı Gad Franko, Cemiyet-i Akvâm'ın Türkiye'nin aleyhine bir rapor hazırlansa bile bunu Türkiye'nin kabul etmeyebileceğini, gerekirse hakkı olan Musul'u savaş yaparak yeniden alabileceğini, bu hakkın her zaman saklı olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Milaslı Gad Franko yazısına son verirken; Cemiyet-i Akvâm'ın durumdan vazife çıkardığını, "*pek mahdud bir rol ta'yin*" ettiğini dile getirmiştir. Bundan sonra Cemiyet-i Akvâm'ın tarafları memnun edecek bir yol bulmaya çalışacağını, bulamaz ise meseleyi belki "*tahkime*" göndereceğini, o zaman da tahkime hangi esas ile gideceğinin önceden

87 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.3.

88 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.3.

89 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.3.

belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, her ne kadar İngiliz basını karşı çıksa da Musul meselesinde çözüm şeklinin “*ahalinin re’y-i ‘âmmına (halkın oyuna)*” başvurmak yönteminden başka, adaleti, siyasi aklı, insanlık vicdanını tatmin edecek başka yol olamayacağını altını çizmiştir.⁹⁰

Bu nedenle, Türkiye’nin ilk baştan, Lozan’dan itibaren bu çözüm şeklini savunduğunu hatırlatmıştır. Bunlara ek olarak, Cemiyet-i Akvâm’ın Musul meselesi sırasında iyi bir imtihan vermesi gerektiğini, güçlüden yana mı, yoksa haklıdan yana mı olduğunu göstermesi gerektiğini, takınacağı tavrın ve bulacağı çözümün hem dünya barışı, hem de Cemiyet-i Akvâm’ın devletler ve milletler “*nezdindeki nüfuzu*” için önemli olduğunu dile getirmiştir.

Musul meselesi 20 Eylül 1924’ten itibaren Türkiye’nin üyesi olmadığı Cemiyet-i Akvâm’da görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmelerde, Türkiye eski görüşlerinde ısrar etmiş, Musul’da bir halk oylaması yapılmasını, Musul’un geleceği ile kararı burada yaşayan halkın vermesini istemiştir. Bu görüşe İngiltere yine karşı çıkarak, bölgede yaşayan halkın cahil olduğunu, sınır işlerinden anlamadığını ileri sürmüştü, bu teklifi kabul etmemiştir.⁹¹ Uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, konuyu incelemek üzere Cemiyet-i Akvâm tarafından bir Araştırma Komisyonu’nun kurulması kararlaştırılmıştır. Buna göre; 15 Ekim 1924’te Macar Eski Başbakanı Kont Teleki, Belçikalı Albay Paulis ve İsveçli Wirsén’den meydana gelen bir “Üçlü Komisyon” oluşturulmuş ve 13 Kasım 1924’te göreve başlamıştır. Komisyon, bu bölgede çalışmalarını yürütürken Şeyh Sait İsyanı’nın çıkmış olması çok düşündürücüdür ve arkasında kimlerin olduğuna ilişkin açık ipuçları vermektedir.

Üçlü Komisyon, hazırlamış olduğu raporu, Cemiyet-i Akvâm’a 16 Temmuz 1925’te sunmuştur.⁹² Raporda, Musul’da bir halk oylaması yapılmasının imkansız olduğu, Musul’un Irak’ın bir parçası sayılması gerektiği, Irak’ın 25 yıl süreyle İngiltere’nin mandası (koruması) altında kalması ve Musul’un Irak’a bırakılmasının en iyi çözüm yolu olduğu bildirilmiştir.⁹³ Komisyonun, İngiltere’nin istek ve tavsiyeleri doğrultusunda, yani haklıdan yana değil de güçlüden yana karar vermesi hem siyasi çevrede, hem de Türk basınında tepkiyle karşılanmış, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi raporu “Şaheser-i Garâbet” olarak nitelendirmiştir.⁹⁴ Türkiye Cenevre’deki temsilcilerini geri çekmesine ve Türkiye’nin her türlü karşı koyma ve çabalarına rağmen, İngiltere’nin etkin olduğu Birleşmiş Milletler Konseyi, Üçlü Komisyon’un hazırlamış olduğu raporu, Türkiye’nin yokluğunda, aynı şekilde kabul etmiş, ardından yapmış olduğu açıklamayla da verilen kararın taraflar açısından bağlayıcı olduğunu belirtmiştir.

Cemiyet-i Akvâm’ın bu kararı, Türkiye’de büyük tepki uyandırmış ve İngiltere aleyhtarlığını daha da artırmıştır.⁹⁵ Bütün tepki ve karşı koyuşlara rağmen, Türkiye üyesi olmadığı ve İngiltere’nin en etkili üyesi bulunduğu Cemiyet-i Akvâm’ın bu kararına her hangi bir şey yapamamıştır. Uzun ve yıpratıcı bir savaştan çıktığı ve içeride çözüme kavuşturulması gereken pek çok sorun olduğu için, başlangıçta direttiği halde, daha sonra tutumunu yumuşatmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, Türkiye bu mesele ile uğraşırken içeride Şeyh Sait isyanı ve Paşalar komplosu gibi sorunlar, Fransa ve İngiltere’nin istekleri karşısında dış politikadaki yalnızlığı nedeniyle, Türkiye, İngiltere ile yeniden görüşme

90 Milaslı Gad Franko, a.g.m., s.3.

91 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt:1, Ankara 1982, s.75.

92 Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, Ankara 1992, s. 153.

93 Ömer Kürçüoğlu, a.g.e., 295-296.

94 “Musul Raporu”, *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Ağustos 1925, s.3.

95 Tahir Kodal, a.g.e., s.318-332.

kararı vermiştir.⁹⁶ Türkiye-İrak (mandater sıfatıyla) İngiltere arasında Ankara'da 5 Haziran 1926'da Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır.⁹⁷

Antlaşmaya göre; Musul, Irak'ta dolayısıyla İngiltere'de kalmıştır. Türkiye'nin kazancı ise, petrol gelirlerinden pay almak olmuştur. Türkiye, antlaşma yürürlüğe girdikten sonra 25 yıl süreyle Irak petrol gelirlerinin %10'unu almıştır. Türkiye bazı araştırmalarda ifade edildiği gibi, bu hakkından 500.000 İngiliz sterlini karşılığında vazgeçmemiş, anlaşma gereği 1952 yılına kadar almaya devam etmiştir. İngiltere'nin Türkiye'ye ödemesi gereken 5.5 milyon sterlin iken, 3.5 milyon sterlin ödemiştir. Bu nedenle, İngiltere, Türkiye'ye hâlâ 2 milyon sterlin borçlu durumdadır.⁹⁸ Türkiye için yeni bir savaşı göze alamamış, yeni Türk devletini yaşatmak için, dönemin dışişleri bakanı Tefik Rüştü Aras'ın ifadesiyle "fedakârlığa" katlanmıştır.

D- SONUÇ

Mısır ve Suriye'de kurulmuş olan Tolunoğulları zamanından itibaren, zaman zaman kesinti olmasına rağmen, Türk egemenliğinde kalan Musul, I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesine ve uluslararası hukuka aykırı bir şekilde sonradan işgal edilmiştir. Yeni enerji kaynağı olan petrole sahip olması nedeniyle, Musul o dönemin politika yapıcılarını İngiltere, Fransa, ABD tarafından denetim altına alınacak bölge olarak görülmüş, I. Dünya Savaşı sırasındaki gizli paylaşım antlaşmalarına konu olmuş, Fransa'ya bırakılmış, elde tutabilmek için mücadele edilmiştir. I. Dünya Savaşı sona erdiğinde denetiminde olduğu ve sonradan işgal edildiği için, Ankara Hükümeti Musul'u Misâk-ı Millî sınırları içerisinde saymış, bir taraftan Türk İstiklal Savaşı'nı yaparken, bir taraftan da imkanlar ölçüsünde Musul ile ilgilenmiş, ancak İngilizlerin işgal ettiği eski Türk topraklarını geri alamamıştır. Bu nedenle, Türkiye Lozan Konferansı'nda kendisinin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü Musul'u geri alabilmek için hem özel görüşmelerde, hem de resmî görüşmelerde büyük çaba göstermiştir. Ancak, hiçbir şekilde petrol bölgesi olan Musul (Musul-Kerkük-Süleymaniye Sancakları) Vilayetini vermek istemeyen İngiltere meseleyi Cemiyet-i Akvâm'ın hakemliğinde çözmek istemiş, cemiyete başvuruda bulunmuş, meseleyi buraya havale etmiştir.

Musul meselesi hem Lozan Konferansı, hem de Cemiyet-i Akvâm gündeminde iken Osmanlıdan Cumhuriyete önemli bir hukuk bilgini olan Milaslı Gad Franko bu mesele ile yakından ilgilenmiştir. Milaslı Gad Franko bir hukuk adamı olmasının ötesinde, bir fikir ve aksiyon insanı olduğu için, basın-yayın hayatıyla ilgilenirken, aynı zamanda düşüncelerini kamuoyu ile paylaşmaktan çekinmemiştir. Gad Franko; Osmanlı Devleti ve Türkler, Yahudileri İspanya'daki insanlık dışı uygulamalardan kurtarıp getirdiği, Yahudilere kucak açtığı için, Osmanlı Devleti'nin varlığının devamını, Osmanlı'nın birliğini, Türklerin devlet-toplum yapısındaki etkinliğini, Yahudilerin Osmanlı Türkçesini veya Türkçeyi öğrenmesini ve içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesini savunmuştur. Bu nedenle, Milaslı Gad Franko hem Türk İstiklal Savaşı, hem de sonrasındaki süreçte Türkiye'yi ilgilendiren milli meselelerde önemli bir vatanperver olarak ortada durmuştur.

Bu yüzden Gad Franko, iyi derecede Fransızca bildiği ve uluslararası hukuk konusunda uzmanlaştığı için, Türkiye'yi Lozan'da temsil eden heyette resmen yer almamasına karşın,

96 Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 301-315.

97 Antlaşmanın tam metni için bkz.: T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi*, Ankara, 1974, s.110-118.; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Ankara 1989, s.304-320.

98 Hikmet Uluğbay, İmparatorluktan *Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara 1995, s.261.; Tahir Kodallı, *a.g.e.*, s.420-421.

İsviçre’de bulunmuş, danışmanlık hizmeti ile Türkiye’nin tezlerini savunmuş, İsmet Paşa’nın önemli destekçilerinden biri olmuştur. Musul’un İngiltere’nin denetimi altındaki Irak’a değil de “*tamamlayıcı parçası*” olduğu Türkiye’ye bırakılması için büyük, takdir edilecek gayret göstermiştir. Özellikle daha Lozan Konferansı devam ederken, İngiltere’nin Musul meselesini Cemiyet-i Akvâm’ın hakemliğine havale ettiği, meselenin daha çok “*uluslararası hukuk*” bakımından tartışıldığı sırada Milaslı Gad Franko bu süreçte ön plana çıkmıştır. Lozan Konferansı’nın başından itibaren işin içinde olan, dil bilmesi, hukukçu olması, özellikle “*uluslararası hukuk*” konusunda başarılar elde etmesi, uluslararası bazı şirketlere avukatlık ve danışmanlık yapması, O’nun dönemin aranan avukatlarından biri haline gelmesini sağlamıştır. Bu yüzden, Milaslı Gad Franko Türkiye’yi ilgilendiren konulardaki hassasiyeti nedeniyle, Musul meselesi ile özel olarak ilgilenmekten geri durmamıştır.

Gad Franko Lozan Konferansı özellikle Musul meselesi nedeniyle kesintiye uğrama noktasına gelmişken ve bu mesele Cemiyet-i Akvâm gündemine taşınmışken, hem İsviçre’ye yani Lozan’a, hem de o zamanlar Cemiyet-i Akvâm Meclis-i İdaresi’nin toplanacağı Paris’e gitmiştir. Hem Lozan’da, hem de Paris’te Musul meselesi için “*tetkikât (incelemeler)*” yapmış, Türk heyeti’ne “*tenbihât (öğütler)*” vermiştir. Uluslararası hukuk konusunda Fransızcaya ve İngilizceye hakim bir uzman olarak Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm’a havalesi, Cemiyet-i Akvâm’ın kuruluşu, görev ve yetkileri, Musul meselesinde tutunulacak yol vb. konularda Türk heyetine danışmanlık hizmeti vermiştir.

Danışmanlık hizmeti verdiği sırada bu görüşlerini Türk ve Dünya kamuoyu ile paylaşmış, Türkiye’nin haklı olduğu Musul meselesinde bilgilendirmelerde bulunmuştur. Özellikle o dönemde politika yapıcı dünya güçlerinin yer aldığı Avrupa kamuoyunu etkilemeye, İngiltere’nin bu meselede takip etmiş olduğu politikanın yanlışlığını ortaya koymaya çalışmış, bunu da hukuku özellikle de uluslararası hukuku temel alarak yapmıştır. Milaslı Gad Franko’nun bu çalışmaları ve gayreti dönemin Türk basını tarafından da desteklenmiş, çeşitli yazılarına yer vermiştir. Özellikle Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm gündemine taşınmasından sonra teknik bilgiler aktarmış, Türk yetkililerle paylaştığı görüşlerini ve değerlendirmelerini kamuoyu ile de paylaşmaktan geri durmamıştır.

Milaslı Gad Franko yazılarında ve değerlendirmelerinde; Musul meselesinin Cemiyet-i Akvâm’a gitmesinin yanlışlığını belirterek, Cemiyet-i Akvâm’a üye olmayan bir devleti ilgilendiren, savaş sonrasında henüz antlaşma dahi yapılmamışken, bir toprak parçasının kimde kalıp kalmayacağına cemiyetin karar veremeyeceğini, sorunun çözümünde hakem olamayacağını ifade etmiştir. Taraflardan birinin cemiyet üyesi olmaması durumunda üye olmayan devletin “*geçici üye*” yapılması gerektiğini, bu nedenle Türkiye’nin Cemiyet-i Akvâm’a geçici üye olarak cemiyete alınmasının önemini dile getirmiştir. Bu olduktan sonra ancak, taraflardan ikisinin “*ortak başvurusu*” ile Cemiyet-i Akvâm’ın hakem rolünü üstlenebileceğini ifade etmiştir. Yukarı Silezya örneğinde olduğu gibi, bu konuya ilişkin çeşitli örnekler vermiş, Cemiyet-i Akvâm’ın bu meseleyi gündem yapması halinde olabilecekleri ortaya koymuştur.

Gad Franko, her ne kadar İngiltere ve İngiliz basını karşı çıksa da Musul meselesinde çözüm şeklinin “*ahalinin re’y-i ‘âmmına (halkın oyna)*” başvurmak yönteminden başka, adaleti, siyasi aklı, insanlık vicdanını tatmin edecek başka yol olamayacağını altını çizmiştir. Bu nedenle, Türkiye’nin ilk baştan, Lozan’dan itibaren bu çözüm şeklini savunduğunu hatırlatmıştır. Bunlara ek olarak, Cemiyet-i Akvâm’ın Musul meselesi sırasında iyi bir imtihan vermesi gerektiğini, güçlüden yana mı, yoksa haklıdan yana mı olduğunu göstermesi gerektiğini, takınacağı tavrın ve bulacağı çözümün hem dünya

barışı, hem de Cemiyet-i Akvâm'ın devletler ve milletler “*nezdindeki nüfuzu*” için önemli olduğunu dile getirmiştir.

Ancak, Musul meselesi Türkiye ile İngiltere arasında dokuz aylık süre zarfında ikili görüşmelerle çözüme kavuşturulamamış, İngiltere bilerek ve isteyerek sorunu Haliç Konferansı'ndan sonra denetimi altındaki Cemiyet-i Akvam'a havale etmiştir. Bu süreçte de Milaslı Gad Franko Musul meselesinde diğer görüş beyan eden, Türkiye'yi destekleyen Paris Üniversitesi Hukûk Fakültesi İlm-i Siyaset Mektebi Serbest Kürsüsü Profesörlerinden Gilbert Gidel gibi, uzmanlarla birlikte Musul'un Türkiye'de kalması için gayret göstermiştir.

KAYNAKÇA

“Devletler Tarafından Lozan Konferansı'nda Hey'et-i Murahhasamıza Tevdi' Edilen Mu'âhede-i Sulhiyye Projesi'nin İhtivâ Ettiği Maddeler,” İkdâm, 3 Şubat 1923.

“Haliç Konferansı”, *Ayın Tarihi*, Cilt:II, No:7-10, Ankara 1924.

“Hukuki Bilgiler Mecmuası,” *Selam*, 27 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1926.

“Lozan Konferansı'nda Musul ve Kürt Meselesi (III)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 31, Ağustos 1987.

“Musul Raporu”, *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Ağustos 1925.

“Musul-Suriye”, İkdâm, 28 Ocak 1923.

“Müttefik Projesi Hakkında Tafsîlât”, *Anadolu'da Yeni Gün*, 31 Ocak 1923.

Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi.

Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) (1989), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: III, ATAM Yayını, Ankara.

BALİ, Rifat N. (2013), *Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaslı Gad Franko*, Libra Yayınları, İstanbul.

BAYUR, Yusuf Hikmet (1995), *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK Yayınları, Ankara.

COKE, Richard (1925), *The Heart of the Middle East*, Thornton Butterworth, London.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi-MF.MKT-1139-18-0-H.08.08.1327.

DUMAN, Hasan (2000), *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını, Ankara.

GOLOĞLU, Mahmut (1971), *Türkiye Cumhuriyeti-1923*, Başnur Matbaası, Ankara.

GÖNLÜBOL, Mehmet-Cem Sar (1982), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt:I, Ankara.

GÖYÜNÇ, Nejat (1998), “Musul, Misâk-ı Millîye Dahil midir, Değil midir”, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, ATAM Yayınları, Ankara.

GÜRÜN, Kâmuran (1986), *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınları, Ankara.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi.

HOWARD, Harry N. (1966), *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923*, Howard Ferting, New York.

HUYUGÜZEL, Ö. Faruk (2000), *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1959)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İkdâm Gazetesi.

İNÖNÜ, İsmet (1987), *Hatıralar*, (Haz.: Sabahattin Selek), II. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

- PARMAKSIZOĞLU, İsmet (1976), "Musul", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt:24, MEB Yayınları, İstanbul.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.
- KODAL, Tahir (2005), *Paylaşılmayan Toprak, Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- KODAL, Tahir (2007), *Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) Yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin'e Yahudi Göçleri*, *Atatürk Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü-Atatürk Dergisi*, Cilt:5, Sayı:3, Erzurum.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1963). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- KURAT, Yuluğ Tekin (1983), *Osmanlı Devletinin Paylaşılması*, Kalite Matbaası, Ankara.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer (1982), *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ank. Ü. SBF Yayınları, Ankara.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer (1978), *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ank. Ü. SBF Yayınları, Ankara.
- MARUFOĞLU, Sinan (1998), *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayınları, İstanbul.
- MELEK, Kemal (1983), *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- MERAY, Seha L. (Haz.) (1969), *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Takım:I, Cilt:I, Kitap:I, Ank. Ü. SBF Yayınları, Ankara.
- MERAY, Seha L. (Haz.) (1969), *Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, Takım:II, Cilt:II, Ank. Ü. SBF Yayınları, Ankara.
- Milaslı Gad Franko, "Musul Mes'elesi Cem'iyet-i Akvâm'da", *Vakit*, 29 Ocak 1923.
- Milaslı Gad Franko, "Musul Mes'elesi ve Cemiyet-i Akvâm", *Vakit*, 31 Ağustos 1924.
- ÖKE, Mim Kemal (1992), *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- SONYEL, Salâhi (1987), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK Yayınları, Ankara.
- SOYSAL, İsmail (1989), *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞİR, Bilâl N. (1990), *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, TTK Yayınları, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (T.C.B.D.A.G.M.) (1993), *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (T.C.D.B) (1973), *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan (1922-1923)*, Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (T.C.D.B), (1974), *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı*, Ankara. *Tan Gazetesi*.
- Tanin Gazetesi*.
- ULUĞBAY, Hikmet (1995), *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1988), *Osmanlı Tarihi*, Cilt:II, TTK Yayınları, Ankara. *Vakit Gazetesi*.
- YAVUZ, Ahmet (1969), *Yakın Doğu Meseleleri ile İlgili Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, Takım:I, Cilt:I, Kitap: II, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Musul Meselesi Sürecinde Milaslı Gad Franko ve Çalışmaları

Yunus Nadi, “(Lozan’da) Ne Yapılıyor?”, *Anadolu’da Yeni Gün*, 30 Kasım 1922.
YURDAKUL, Şahin (1975), *Musul Meselesi*, Ankara.